Högskoleprovet ©

DELPROV 3: LÄS

Anvisningar

Provet består av sex texter från olika ämnesområden. Texterna är skrivna av olika författare och är ibland bearbetade för att passa in i provet.

Till varje text hör fyra uppgifter. Varje uppgift består av en fråga med fyra svarsförslag. Ett av dessa är rätt.

Ibland kan du **klart se** att ett av svarsförslagen är rätt och de andra fel. Ibland verkar först flera svar mer eller mindre rimliga. Då måste du, genom att jämföra de olika svarsförslagen välja ut det svar som **bäst överensstämmer** med innehållet i texten.

Observera att du ska lösa uppgifterna med ledning av den information som ges i respektive text.

Alla svar ska föras in i svarshäftet. - Det ska ske ***inom*** provtiden.
MARKERA TYDLIGT!
Om du inte kan lösa en uppgift, försök då att bedöma vilket svarsförslag som verkar mest rimligt.
Du får inget poängavdrag om du svarar fel.

På nästa sida börjar provet som innehåller **6 texter** och **24 uppgifter.**

PROVTID: 60 minuter

BÖRJA INTE MED PROVET FÖRRÄN PROVLEDAREN SÄGER TILL!

Tillstånd har inhämtats att publicera det upphovsrättsligt skyddade material som ingår i detta prov.

MILJÖFÖRSTÖRELSENS DRIVKRAFTER

Det moderna samhället ger oss många exempel på "drivkrafter som styr privata beslut". Avancerad teknologi har gett marknadsförare av ideologier och varor möjlighet att påverka våra värderingar, önskningar och vanor. När så sker — i främst ekonomiskt syfte — finns det anledning att tala om *mental* exploatering.

Mindre uppenbara är de kopplingar som finns mellan *mental* påverkan och den materiella exploatering som krävs för att tillgodose våra behov och önskningar. Än svårare kan vara att bedöma följderna av sådan samverkan - i ett globalt, långsiktigt perspektiv. Sociologi och ekologi är var för sig väl etablerade forskningsfält. Men gränsområdet — ekosociologi eller socioekologi — synes alltjämt vara något av "terra incognita".

Samband mellan *mental* och *materiell* exploatering finns inbyggda redan i vår officiellt förankrade syn på framstegsmått som "levnadsstandard" och "välstånd". Det gäller begrepp med stark koppling till varukonsumtion, med andra ord till materiell exploatering.

Marknadsekonomi har, i olika avseenden, visat sig överlägsen planekonomi av öststatsmodell. Men man behöver inte vara ekonom för att inse svagheter hos våra gängse framstegsmått. *Kostnader* till följd av vandalism, missbruk, olyckor, slarv, miljöbrott, dålig planering, byggfel ("sjuka hus") etc. — maskeras och redovisas som "tillväxt" i ekonomisk statistik (BNP). De blir tecken på "framsteg". Å andra sidan värderas och räknas inte ideella insatser i resursbevarande och vårdande syfte. Det finns uppenbarligen anledning efterlysa kritisk granskning av värdeladdade, politiska slagord som (ekonomisk) "tillväxt".

När politiker och medier uppammar fiendskap — mellan nationer och folkgrupper — kan detta ses som en form av *mental* exploatering. Vapenhantering baserad på spektakulär "högteknologi" och gigantisk *materiell* exploatering beräknas kosta världshushållet omkring 1000 miljarder dollar årligen. Värdet av förödda liv, natur- och kulturvärden oräknat. NATOs tidigare framgångsrika embargo- och rustningsstrategi mot öst mognar idag ut i miljöförstöring, gränslös i mer än en mening.

Kriget mot Irak tydliggör kopplingar mellan, å ena sidan: *materiell* exploatering — av oljan som drivmedel för världsekonomin och den gigantiska krigsmaskinen. Å andra sidan: intrigerandet med språkets hjälp — den *mentala* exploatering — som beredde väg för krig. Med oöverskådlig förstörelse och förintelse som följd.

I vårt land satsas årligen uppemot 30 miljarder på varureklam. Och det lär bli mer när också svensk radio och TV ställer sina kanaler till förfogande. Det är uppenbart att reklamen är en av de starka *mentala* "drivkrafter som styr privata beslut" — därmed i hög grad också *materiell* exploatering. Men det är samtidigt klart att allsidig varudeklaration i "reklamens" form, kan bidra till att styra köp- och levnadsvanor i miljövänlig och resursbevarande riktning.

Lobbyverksamhet utnyttjas av många näringsgrenar för att påverka myndigheter, politiker och allmänna opinionen. I EGs huvudstad, Bryssel, har hundratals organisationer egna kontor med uppgift att bevaka sina särintressen. Sådan *mental* påverkan skiljer sig från reklam, genom att vara undandragen offentlig insyn. Kopplingen till varuproduktion och *materiell* exploatering är däremot uppenbar.

Jämte reklam är underhållning ett dominerande inslag i det massiva medieutbud som sköljer över oss genom otaliga kanaler. Självfallet ska medierna ge oss möjligheter till avkoppling och förströelse. Men är proportionerna rimliga - ens i Sveriges Radios egna kanaler — när sport och underhållning svarar för bortåt halva utbudet? Medan t.ex. det vida området "kultur och humaniora" får nöja sig med ca 10 % och "natur, teknik och medicin" med tillsammans ca 5%?

Programmakare stöder sig på höga tittar- och lyssnarsiffror. En föga övertygande och lugnande argumentering. Ty vilka alternativ erbjuds egentligen? Och vad händer när människors intresse och tid allt mer fångas upp av mediernas illusionister? Risken torde vara stor för att uppmärksamhet och engagemang avleds från vad som sker i deras omgivning och i världen.

I stället för att ge ökat inflytande på t.ex. kommunal markplanering blir utställningar av planer och projekt — enligt nya plan- och bygglagen (PBL) — ofta rena formaliteter. Lagens syfte — ökat medinflytande — förverkligas inte. Än mindre torde världens ödesfrågor — fattigdomen, miljöhoten och den ekologiska krisen - kunna räkna med tillräckligt engagemang för att påverka en "utveckling" som skenar vidare i utstakade banor.

Resultaten av valen 1991 är belysande. De visar å ena sidan styrkan hos den samlade *mentala* påverkan som kommer till uttryck i onyanserat tillväxttänkande — med kopplingar till *materiell* exploatering. Å andra sidan har följderna härav för miljön knappast berörts i valpropagandan. Och ett tidigare, ambitiöst projekt som "Det naturliga steget" synes ha kommit i skymundan. Belysande är väl också att miljöpartiet fick lämna riksdagen.

Ett ymnigt flöde av utredningar, artiklar och böcker behandlar mediernas roll i vårt samhälle. NORDICOM — nordiskt centrum för forskning om masskommunikation — redovisar i sin årsbibliografi för 1990 omkring 1 300 nya dokument. Det kan gälla vitt skilda ämnen men studiet av det totala utbudets — massmediernas och reklamens — sociala effekter synes alltjämt vara begränsat. Och kopplingar till vårt sätt att handskas med naturen är så gott som obefintliga. Uppslagsord som "ecology" och "nature" saknas i det annars imponerande materialet.

Opåverkad av konferenser och seminarier, forskning och utredningar tycks "utvecklingen" på medieområdet gå mot mer underhållning och reklam. Allt större möjligheter skapas för mental påverkan — till val som till vardags.

"Miljövård" sammanfattar begreppen "miljöskydd" och "naturvård". Insatser på dessa områden har hittills i huvudsak gällt den fysiska miljön - den materiella exploateringens inverkan på mark, vatten och luft. Men hoten mot livsmiljön tycks kvarstå och öka på många områden - trots omfattande forskning, otaliga utredningar, konferenser, konventioner och lagstiftning.

Forskarnas varningar blir ofta inte tagna på allvar. Det är lätt att uppfatta hoten mot miljön som spökbilder och skrämselpropaganda. Det är ju ofta fråga om — i tid och rum — långsamma och avlägsna förändringar, kanske omärkliga för våra sinnen.

Uppgifter som att tusentals sjöar är förgiftade av kvicksilver, fisken i 20 000 sjöar utslagen genom försurning, Östersjön förorenad av organiska klorföreningar, skogar förtvinar, växt- och djurarter utrotas, ozonhålet växer etc. — sådana uppgifter är nog inte längre alarmerande nyheter för de flesta av oss. De ses kanske — om vi ens hinner notera dem — som ofrånkomliga följder av en "utveckling" vi är inlärda att uppfatta som i stort sett positiv, måhända ofrånkomlig.

De flesta är nog benägna att bagatellisera även effekterna av *mental* påverkan, i den mån vi ens är medvetna om den. Vi är ju så tillvanda, kanske beroende. Underhållning och reklam — liksom politikers svepande språkbruk — kan verka trivialt och tämligen oskyldigt. Det kan vara svårt att sätta det ena och andra i samband med djupgående *social* påverkan — med värderingar och levnadsvanor.

Än svårare kan vara att inse ofrånkomliga samband mellan å ena sidan *mental* påverkan och å andra sidan rovdrift på

naturresurser, försurning, utarmning av de ekologiska systemen och andra miljöhot — i den *materiella* exploateringens spår. Den tyske sociologen Jürgen Habermas talar om "systemvärldens" invasion av "livsvärlden" — med teknologins och språkets hjälp.

Att rena avlopp och rökgaser, ta hand om avfall, kalka sjöar och utveckla miljövänlig teknik är givetvis viktigt. Men räcker det i en värld där "framsteg" och "utveckling" främst förknippas med onyanserat tillväxttänkande?

Måste inte vår uppmärksamhet nu riktas även mot de "drivkrafter", den samlade *mentala* påverkan som styr "utveckligen" — i banor vilka innebär växande miljöhot och resursutarmning?

Källa: Folke Hagman. Nordisk Arkitekturforskning, Vol 5, Nr 1, 1992, 142-145.

Uppgifter till texten MILJÖFÖRSTÖRELSENS "DRIVKRAFTER"

1. **Författaren riktar kritik mot olika aspekter av marknadsekonomin. Vilken är hans främsta invändning?**

A Att vissa destruktiva fenomen redovisas som en tillgång för samhället.

B Att sambandet mellan varuproduktion och materiell exploatering döljs medvetet.

C Att ekonomerna undanhålls information om miljöbrott.

D Att marknadens "demokrati" försvårar för miljöorganisationer att verka parlamentariskt.

2. **Artikeln behandlar olika typer av mental påverkan eller exploatering. Vilken av följande faktorer har, enligt författaren, ökat möjligheterna till mental exploatering?**

A Minskad ekonomisk tillväxt och uttömningen av naturresurserna.

B Förändringar i lagstiftningen som begränsar möjligheterna till medinflytande.

C Larmrapporter om den ökande miljöförstörelsen.

D Utvecklingen på media- och informationsteknologins områden.

3. **Enligt artikelförfattaren tas inte längre larmrapporterna om miljön på allvar av allmänheten. Varför?**

A Folk är materiellt exploaterade.

B Larmrapporterna har ofta utformats som skrämselpropaganda.

C Miljöorganisationerna får allt svårare att nå ut i medierna.

D De ofta smygande förändringarna upplevs som oundvikliga.

4. **Författaren talar om "miljövård" som en sammanfattning av begreppen "miljöskydd" och "naturvård". Vilken begränsning ser han i den hittillsvarande satsningen på miljövård?**

A Den uppmärksammar inte tillräckligt de materiella krafternas betydelse.

B Den uppmärksammar inte tillräckligt de mentala drivkrafternas betydelse.

C Den har fått en alltför ideologisk framtoning utan förankring i seriös forskning.

D Den har fått en sådan utformning att den motverkat sina syften.

VATTENTÄKTER

Det grundvattenproblem som flest personer ställts inför gäller säkerligen den enskilda vattentäkten till villan, gården eller sommarstugan. Var ska brunnen grävas eller borras, hur ska den utformas och hur ska den skyddas för att ge rent, gott och tillräckligt mycket vatten? Här spelar naturligtvis geologin på platsen en avgörande roll, men låt oss ändå ge några allmänna synpunkter utgående från de tidigare diskussionerna.

Hur mycket vatten man kan ta ut ur en brunn beror dels på grundvattenbildningen i brunnens tillrinningsområde, dels på jordens eller berggrundens hydrauliska konduktivitet.[1)]

I Sverige utnyttjar hushållen omkring 200 liter vatten per person varje dygn. Grundvattenbildningen är i stort sett lika med den specifika avrinningen, dvs bäckarnas vattenföring per ytenhet av avrinningsområdet. I Sverige är den specifika avrinningen minst i Östersjölandskapen, med ett flerårsmedelvärde omkring 180 mm/år. Med denna grundvattenbildning krävs för varje person en yta av 200 × 365/180 = 400 m^2. För ett hushåll krävs kanske 2000 m^2, vilket motsvarar en cirkel med 25 m radie. Vid enskild bebyggelse räcker därför den lokala grundvattenbildningen till för hushållens behov. Men det gäller att man kan få ut grundvattnet ur jorden och att det är av god kvalitet.

På de allra flesta platser i Sverige finns grundvatten på rimligt djup under markytan. Man når grundvattnet var man än gräver, driver ett rör eller borrar. Men för att vattnet ska kunna utnyttjas måste jordens eller berggrundens transmissivitet[2)] vara så stor att man kan få det grundvatten som bildas i brunnens omgivningar att rinna till brunnen.

I sorterade jordar med kornstorlek från grovmo och uppåt liksom i grovkornig morän (grusig morän) är konduktiviteten inte begränsande för hushållsbrunnens vattentillgång. Förutsatt att den geologiska avlagringen är någorlunda stor och grundvattenzonen någorlunda mäktig kan tillräckligt mycket vatten ledas till brunnen.

I finkornig morän (sandig, moig eller lerig morän) gäller det att hitta platser med sandiga eller grusiga skikt med en viss utsträckning under grundvattenytan. Vid uttag ur brunnen kommer ett sådant skikt, där konduktiviteten är jämförelsevis hög, att samla vatten från ovanliggande jordlager och leda det till brunnen. Det vertikala flödet från de tätare lagren är visserligen litet, men genom att det sker över en stor area kan det sammanlagda vattentillskottet bli stort.

Dalgångar med morän- eller sandlager under lera är ofta mycket gynnsamma för vattentäkter. I dessa slutna akviferer[3)] utnyttjas grundvattenbildningen i dalgångens sidor, utanför det lertäckta området.

Vid brunnsborrning i urberggrund letar man efter sprickzoner som kan leda tillräckligt mycket vatten till brunnen. Vattenförande sprickor i berg står vanligen, liksom de grövre skikten i moränen, i kontakt med grundvatten som bildas över en betydande yta. Därför är grundvattenbildningen i allmänhet tillräcklig och brunnens kapacitet bestäms av sprickornas vattenledningsförmåga närmast brunnen. Bergborrade brunnar ger ofta tillräckligt mycket vatten för enskilda hushåll. Men deras kapacitet är måttlig och för att tillgodose större behov krävs vanligen brunnar i grovkorniga jordar.

Vattenutnyttjandet i ett hushåll varierar som bekant under dygnet, men i en jord med låg konduktivitet kanske det största möjliga grundvattenflödet till brunnen bara motsvarar medeluttaget. För att tillfälliga större uttag ska kunna tillgodoses krävs då att det finns ett vattenmagasin i brunnen. Magasinet minskar tillfälligt, dvs vattenytan sjunker, när vatten tas ur brunnen. Under övriga perioder fylls det åter av grundvattentillrinningen. I morän krävs i allmänhet sådana brunnsmagasin. I en gynnsam grovkornig jord kan grundvattenflödet till en rörspets å andra sidan bli tillräckligt för att klara även de större uttagen.

När vatten tas ur en brunn sänks vattenytan i brunnen under den ursprungliga grundvattennivån. Grundvattenytan i omgivningen kommer att luta mot brunnen och det uppstår ett flöde mot brunnen. Vid jämvikt mellan uttag och avsänkning är grundvattenföringen genom varje tänkt cylinderyta kring brunnen lika med uttaget. De cylindriska tvärsnittsytorna för grundvattenströmningen blir allt mindre ju närmare brunnen man kommer genom att deras radie och även deras höjd minskar. Flödet i jorden, dvs grundvattenföringen per tvärsnittsarea, är därför störst närmast brunnen. Eftersom flödet är proportionellt mot grundvattenytans lutning måste lutningen öka mot brunnen. Grundvattenytan bildar en så kallad avsänkningstratt, med brunnen som spets. Trattens utseende beror på uttagets storlek och jordens konduktivitet. I en finkornig jord krävs stor lutning hos grundvattenytan för att upprätthålla ett visst flöde. Avsänkningstratten blir därför djup och brant. I en grovkornig jord ger samma uttag en grund och flack tratt. Vid lika stor avsänkning i de bägge brunnarna, vilket innebär ett större uttag ur den grovkorniga akviferen, breder avsänkningstratten ut sig över ett större område i den grovkorniga än i den finkorniga akviferen. Fördelen med en hög konduktivitet är dels att man tillfälligt kan ta ut mycket vatten, dels att man på lång sikt kan utnyttja grundvatten som bildas inom ett stort område kring brunnen.

Den effektiva porositeten används ofta för att karakterisera en akvifer. Den anger som nämnts förhållandet mellan grundvattnets magasinsändring och vattenståndsändring. Ju mindre den effektiva porositeten är, desto snabbare sjunker grundvattenytan när ett uttag påbörjas. Men den inverkar inte på uttagets storlek vid jämvikt, vilket enligt ovan bestäms av konduktiviteten.

Vissa brunnar sinar tillfälligt efter längre perioder med liten grundvattenbildning, t ex på senvintern eller på sommaren. Det beror på en kombination av naturlig avklingning av grundvattennivån och avsänkning på grund av vattenuttaget. I morän kan det hända att grundvattennivån sjunkit under ett grovt skikt som samlar vatten till brunnen. Ytterligare uttag medför då att vattenytan i brunnen sjunker snabbt. I en grovkornig jord ligger grundvattenytan ofta förhållandevis djupt, men vattenståndets naturliga variationer är små under året och dessutom behöver brunnen inte nå så djupt under den naturliga grundvattenytan för att ge en viss kapacitet. I en finkornig jord är å andra sidan grundvattnet ofta ytligare, men variationerna under året är stora och brunnen måste nå djupt under den naturliga grundvattenytan för att tillräckligt mycket vatten ska rinna till. För att klara torrperioder krävs därför en djup brunn även där.

Tillrinningsområdet till en brunn ur vilken inget vatten tas är ofta mycket litet. Vid plant sluttande grundvattenyta är det bara en smal remsa uppströms brunnen. Men när vatten tas ur brunnen länkas flödeslinjerna av mot brunnen genom den avsänkningstratt som uppkommer i den naturliga grundvattenytan och tillrinningsområdet ökar drastiskt. Vid likartad geologi bör man få den bästa kapaciteten i en brunn med någorlunda stort naturligt tillrinningsområde.

---

1) konduktivitet = förmåga att leda vatten
Mätenhet = m/sek

2) transmissivitet = ett jordlagers förmåga att leda vatten
Mätenhet = m^2/sek

3) akvifer = en geologisk bildning ur vilken grundvatten kan utvinnas

---

Källa: Grip, Harald & Rodhe, Allan (1988), *Vattnets väg från regn till bäck.* 2 uppl. Uppsala: Hallgren & Fallgren, 135-137. ISBN 917382 6359.

Uppgifter till texten
LYSSNARE MED KVALITETSKRAV

21. **Vilket av följande alternativ överensstämmer bäst med textens förklaring av begreppet "smala program"?**

A "Smala program" kräver koncentrerad lyssning för att upplevas som meningsfulla.

B "Smala program" är en sammanfattande benämning på det huvudsakliga utbudet i P1 och P2.

C "Smala program" förutsätter en viss kunskapsnivå hos den som lyssnar och ter sig därför svårbegripliga för det stora flertalet.

D "Smala program" avser inte att locka den stora publiken utan vänder sig till en bestämd kategori lyssnare.

22. **Textförfattaren anser att de smala radioprogrammen missgynnas av de traditionella publikmätningarna. På vilket sätt?**

A De tar inte hänsyn till om lyssnaren hört hela programmet eller bara en viss del av det.

B De säger ingenting om den individuella lyssnarens ålder, utbildningsnivå eller fritidssysselsättningar.

C De mäter inte lyssnandet under en längre period utan bara vid ett enstaka tillfälle.

D De använder sig av alltför avgränsande undersökningsgrupper.

23. **Radiolyssnandet har ändrat karaktär och utgör inte som tidigare en central samlingspunkt i människors liv. Vad är enligt texten huvudorsak till detta?**

A Radiolyssnandet har blivit alltmer generationsuppdelat.

B Teknik- och medieutvecklingen.

C Det ökade utbudet av smala och mer krävande program.

D Uppkomsten av nya högutbildade lyssnargrupper.

24. **Vilket av följande rubrikförslag uttrycker bäst textens huvudtanke?**

A Publikundersökningar - i vems intresse?

B Programmångfalden ökar radiolyssnandet.

C Radiokanalernas dilemma: "smala" eller "breda" program?

D Lyssnarnas programval - inte bara siffror i statistiken.

PROVET ÄR SLUT. OM DU HAR TID ÖVER, GÅ TILLBAKA OCH KONTROLLERA DINA SVAR.

LYSSNARE MED KVALITETSKRAV

Att lyssna på radion hörde en gång till svenskens käraste fritidssysselsättningar. Radioapparaten var en möbel, centralt placerad i hemmet och inte sällan en samlingspunkt för familjen. Men med TV:s intåg, flera radiokanaler och tekniska innovationer som transistorapparaten och bilradion kom nya lyssnarmönster att utvecklas. Radiolyssnandet har alltmer blivit en bredvidsyssla. I de nya lyssnarsituationer som uppstått har vissa programtyper haft svårare att hävda sig än andra.

Program med lättsamt stoff och utan klar början och tydligt slut kräver mindre av kontinuerlig uppmärksamhet än de som tarvar koncentration för att bli fattbara. Lätt musik med småprat är exempel på en programform som låter sig förenas med de flesta sysslor. Sådana program återfinns idag framför allt i P3 och i nytillkomna P4. I P1 däremot dominerar alltjämt det talade ordet - med långa nyheter, kultur- och samhällsstoff och genomarbetade gestaltande produktioner. P2 är kanalen för den seriösa musiken, men dit har även bl.a. utbildningsprogrammen förlagts.

Studier av lyssnarsituationer och lyssnarkvalitet visar att det är betydligt vanligare bland P3-lyssnare att höra ett program av en ren slump, att syssla med annat vid sidan av radiolyssnandet och att ägna programmen mindre uppmärksamhet. P1:s och P2:s lyssnare håller sig förhållandevis välorienterade om utbudet och har större behållning av programmen än P3-publiken.

När publiken 1966 fick tre kanaler att välja mellan var det P3 som attraherade de stora lyssnarskarorna. Inte minst de yngre sökte sig snabbt dit. De äldre förblev i hög grad P1 trogna, den kanal som mest liknade den radio de växt upp med. Men under hela 70-talet och in på 80-talet har P1:s publik minskat och P3:s ökat. Efterhand har även många äldre hittat fram till P3. I och med att lokalradion vid 80-talets slut tilldelats en egen kanal har dock P3 fått vidkännas konkurrens från P4.

Den nedåtgående trenden för P1 har mot slutet av 80-talet brutits och möjligen börjat vända. Däremot tycks P2:s publik ha stabiliserat sig på en låg nivå. Båda kanalerna har förhållandevis många högutbildade lyssnare och det är här de s.k. smala programmen framför allt återfinns - program som sällan når mer än ett par procent av befolkningen. Det gäller för flertalet av P1:s kultur- och samhällsprogram liksom för P2:s musikradio.

Enligt det avtal som reglerar rundradioverksamheten ska riksradion genom ett mångsidigt utbud och i skälig omfattning tillgodose skiftande behov och intressen hos landets befolkning. "Även mindre gruppers intressen skall i görlig mån tillgodoses" (Lagar och avtal, 1987). Det innebär att det ankommer på riksradion att sända en rad program med inriktning på mer eller mindre avgränsade intressegrupper och där man inte kan förvänta sig några stora lyssnarskaror. Det är därför både poänglöst och orättvist att betrakta de smala programmens publik mot bakgrund av de breda programmens lyssnarsiffror. Istället är den relevanta frågan i vad mån de smala programmen verkligen når de intresserade lyssnarna och vad dessa program betyder för publiken.

Ett problem med de traditionella radiopublikräkningarna är att ett enskilt programs publik måste kunna fylla bra många konserthus och teatersalonger för att ge utslag i lyssnarstatistiken. Först när publiken uppgår till 72 000 motsvarar den 1 procent av befolkningen. Men även bakom 0 procent och streck i statistiken döljer sig mängder av lyssnare som inte fångas upp vid gängse lyssnarundersökningar. Det här drabbar de smala programmen, vars lyssnare tenderar att osynliggöras.

Inte heller säger dessa mätningar något om kvaliteten på lyssnandet. En lyssnare som använder radion som ren ljudkuliss särskiljs inte från den som berörs på djupet av ett program. Många redaktioner som sänder smala program har erfarenheter av att engagerade lyssnare hör av sig. Mängder av lyssnarkontakter i form av brevskördar och telefonsamtal rimmar givetvis illa med en lyssnarstatistik bemängd med nollor, ettor och i bästa fall tvåor.

Ett belysande exempel är musikradions program *Opp Amaryllis* som länge sänts i P2 på morgnarna. 1984 hotades programmet av nedläggning. Inte sällan hade publikräkningarna registrerat en daglig publik på 0 procent. Nu utbröt en häftig debatt som förvånade med tanke på programmets ringa publik. Visserligen hade programmet starka supportrar inom kultureliten. Men först med hjälp av en annorlunda publikräkning det året kunde debattens omfattning förstås.

Istället för att som i de traditionella publikräkningarna fråga om lyssnandet till ett visst program en viss dag tillfrågade man befolkningen om de över huvudtaget hört ett visst program och i så fall när man senast lyssnade. På så sätt framkom hur stor ett programs publik var under en vecka, en månad eller en ännu längre tidsperiod.

När detta tidsperspektiv infördes visade det sig att många program, som vid varje sändningstillfälle kanske nådde högst någon procents lyssnare, under en längre tid avlyssnades av halvmiljonpubliker. Ett sådant program var just *Opp Amaryllis*. Hela 650 000 hade hört *Opp Amaryllis* någon gång det senaste året. Nära 10 procent av befolkningen visade sig vara potentiella nyttjare av programmet.

För att undersöka i vad mån en klar intresseinriktning styr lyssnandet till ett visst program valdes fyra av P1:s återkommande natur- och miljöprogram ut för ett närmare studium (Nowak, 1987). De var alla s.k. smala program med bara undantagsvis publiker över ett par procent. Centrala frågeställningar var i vad mån programmen nådde ut till natur- och miljöintresserade människor, hur programmen upplevdes och vad de betydde för den här kategorin människor. Ett slumpurval på drygt 1000 medlemmar i en av landets största ideella natur- och miljöorganisationer användes.

Dessa naturintresserade fick i en enkät besvara frågor om sitt lyssnande på och sin uppfattning om de utvalda programmen samt i egna ordalag formulera sina programupplevelser. Deras lyssnande jämfördes med totalbefolkningens såsom det framkommit i 1983/1984 års mätning. Även om dessa jämförelser av flera skäl är något haltande är dock skillnaderna tillräckligt stora för att tala sitt tydliga språk. Frågorna gällde bl.a. *Miljömagasinet*, som vid båda mättillfällena gick två gånger i veckan, varav en i repris.

Resultatet visade att lyssnandet på *Miljömagasinet* bland de naturintresserade överstiger totalbefolkningens fyra till fem gånger, beroende på vilket tidsperspektiv som anläggs. Skillnaden i lyssnandet uppträder i alla undergrupper. Uppenbarligen är det intresset för det innehåll som avhandlas i programmet som ger utslag. De skillnader i lyssnandet som illustrerats med *Miljömagasinet* framkom även för de övriga undersökta programmen.

Källa: Nowak, Lilian, 1990, "Lyssnare med kvalitetskrav". I: Birgitta Höijer & Lilian Nowak (red.), *I PUBLIKENS INTRESSE, Om radio och tv i människors liv*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 187-192.

Frågor till texten VATTENTÄKTER

5. Vilket markförhållande krävs för att en brunn ska ha stor kapacitet?

A Ett grovkornigt skikt med stor utbredning under grundvattenytan.

B Ett finkornigt skikt med stor utbredning i grundvattennivån.

C Ett grovkornigt lager med ytlig utbredning över ett finkornigt lager med grundvatten.

D Ett lerlager med ytlig utbredning och förbindelse med grundvattnet.

6. När uppkommer en så kallad avsänkningstratt?

A Då vattennivån i brunnen går under grundvattnets naturliga nivå.

B Då brunnen är på väg att sina.

C Då uttaget ur brunnen är så litet att markens konduktivitet blir en begränsande faktor.

D Då jämvikt råder mellan grundvattenföring och grundvattenbildning.

7. På vilket sätt begränsar låg konduktivitet en brunns vattentillgång?

A Grundvattentillrinningen medför en alltför brant avsänkningstratt.

B Grundvattenytan ligger inte tillräckligt högt ovanför brunnens vattenyta.

C Grundvattentillrinningen fördelas över en alltför stor area runt brunnen.

D Grundvattenflödet till brunnen är litet.

8. Vid lika stort vattenuttag får avsänkningstrattens sidor kraftigare lutning i finkornig jord än i grovkornig. Varför?

A Grundvattenflödet är kraftigare i finkornig jord än i grovkornig.

B Finkornig jord leder vatten sämre än grovkornig.

C Grundvattnet ligger ytligare i finkornig jord än i grovkornig.

D Avsänkningen är mindre i finkornig jord än i grovkornig.

FORSKNING OM UNGDOMSKULTURER

Den debatt som fördes bland olika forskare i England på 50- och 60-talen om orsakerna till framväxten av en avgränsad ungdomsperiod där ungdomar utvecklar egna stilar eller kulturer är kopplad till en större diskussion som handlar om innebörden av de sociala förändringar som efterkrigstiden förde med sig.

Perioden 1950-1965 innebar en reell ökning av levnadsstandarden för de flesta i samhället. Denna generella välståndsökning mytologiserades och kom till uttryck i deviser som t.ex "vi har aldrig haft det så bra". Man talade om Det Nya Samhället där klasskillnaderna och klasskulturerna var på väg att försvinna och där fattigdomen avskaffats. "Överflöd", "samförstånd" och "förborgerligande" var tre ständigt återkommande nyckelbegrepp i den här diskussionen ("affluence", "consense", "embourgeoisement").

Bland sociologer talades det om en "new type of bourgeois worker" som var geografiskt mobil och mer intresserad av privat konsumtion än den traditionelle arbetaren som prioriterade puben, fotbollen och fackföreningen. Denna "affluent worker" var *ett* tecken på de sociala förändringar som det nya "överflödssamhället" skapat.

Men, menade man, det var ändå ungdomarna som utgjorde det mest påtagliga beviset på det nya samhälle som höll på att växa fram. Det är först nu efter kriget som ungdomen etablerar sig som en avskild social kategori vars främsta kännetecken var fritiden, nöjena och den tillsynes ohämmade konsumtionen. Det man betraktade som ungdomskulturen, dvs den nya tonårsmarknaden, masskulturens expansion, tycktes förena ungdomar från alla sociala skikt och klasser på ett helt nytt sätt.

Denna nya ungdom blev en metafor för det nya samhället.

Nu menar forskarna från Birmingham att föreställningarna om ett nytt klasslöst samhälle och om en klasslös ungdomskultur är myter. Även om levnadsstandarden förbättrades för de flesta grupperna i samhället så kvarstod de grundläggande klasskillnaderna, motsättningarna och orättvisorna.

Om man bemödade sig om att skrapa lite på ytan var det heller inte svårt att finna "sprickor i muren". I själva verket var de spektakulära och provokativa ungdomliga subkulturerna i sig ett svar på eller en kritik av det nya "samförståndssamhället". De ungdomliga subkulturerna var ett "bevis" på att det fortfarande fanns en arbetarklasskultur som gjorde motstånd och kämpade för sin egenart.

När forskarna vid *Center for Contemporary Cultural Studies* i Birmingham år 1972-76 koncentrerade sig på att studera bakgrunden och framväxten av ungdomliga subkulturer i Storbritannien var deras avsikt just att visa hur dessa kan ses som en form av "klasskamp".

Birminghamskolans subkulturforskning handlar inte om att försöka skapa någon generell teori om ungdomskultur eller om ungdomens villkor i vårt samhälle. Inte heller har man i någon större utsträckning intresserat sig för den kommersiella "mainstream" - ungdomskulturen.

Utifrån sin samhälls- och kultursyn anser Birminghamforskarna att själva begreppet ungdomskultur är ett ideologiskt begrepp, dvs det mystifierar eller beslöjar verkligheten. Det finns inte *en* ungdomskultur som är gemensam för alla.

För att förstå vad som händer på ungdomsscenen måste man först skilja "mainstream" - kulturerna från de "autentiska" kulturerna. I de av tonårsindustrin skapade "mainstream" - ungdomskulturerna köper man redan färdiga *stilar* eller aktiviteter på den ungdomskulturella marknaden. De "autentiska" ungdomskulturerna däremot är oftast kraftigt avvikande genom sina distinkta och självständigt utvecklade *stilar*.

De "autentiska" ungdomskulturerna kan i sin tur delas upp i två huvudgrupper: *motkulturer* och *subkulturer*. Med subkulturer menas de ungdomskulturer som har sitt ursprung i arbetarklassen. Hit hör grupper som *teddy-boys, rockers, mods, skinheads* osv. Motkulturerna däremot har medelklassprägel och hit räknas t.ex. *hippierörelsen*, delar av *60-talets studentrörelse* osv.

En motkultur tar oftast öppet och artikulerat avstånd från den dominerande kulturen. Hos många motkulturer finns en strävan att upprätta enklaver i form av kollektiv eller alternativa minisamhällen. De strävar mot att upphäva uppdelningen arbete-fritid, de utvecklar ofta en explicit kritik av lönearbetet, familjen och andra institutioner. Detta i kontrast till subkulturerna som i första hand är knutna till fritiden och som aldrig ifrågasätter familjen, lönearbetet osv.

Gemensamt för de flesta motkulturer är också att det finns någon form av politisk analys eller teori, och att det talade och skrivna ordet är ett viktigt medium varigenom kritiken förs fram, dock inte det enda. Även om motkulturerna definierar sig negativt i förhållande till den dominerande kulturen så betraktas de ändå av Birminghamforskarna som en del av denna p.g.a. klasstillhörigheten. "Motkulturerna ... representerar ett brott i den dominerande kulturen, ett brott som blivit till en kris i borgarklassens hegemoni".

Motkulturen ses alltså som ett uttryck för att samhällets dominerande kultur befinner sig i kris eller i upplösning. De av traditionen givna borgerliga värdena, institutionerna, livsmönstren osv ifrågasätts och hotas nu av grupperingar som själva tillhör den dominerande kulturen. En motkultur uppträder ofta som en "rörelse" med nationell spridning.

En subkultur är däremot geografiskt begränsad och förankrad på ett annat sätt än motkulturen. Den är bunden till arbetsprocessens rytm och bärs upp av arbetarungdomar som träffas på fritiden, på kvällar och veckoslut. Dessa arbetarungdomars motstånd mot och avståndstagande från den dominerande kulturen såväl som från föräldrarnas kulturella mönster och värderingar visar sig främst på ett symboliskt plan, genom klädstilar, jargonger, ritualer osv.

Det är i första hand subkulturerna och deras verbalt oartikulerade motstånd som intresserat de engelska forskarna trots att dessa endast innefattat en liten del av den engelska arbetarklassungdomen.

Birminghamforskarna kritiserar tidigare ungdomsforskning för att den negligerat klassaspekten. Ungdomskulturerna har, menar man, betraktats enbart utifrån generationsaspekten. Med sin egen forskning vill Birminghamforskarna visa att klasstillhörigheten inte förlorat sin betydelse för förståelse av ungdomens villkor i "välfärdssamhället". Dessutom har man med all önskvärd tydlighet visat att den förhärskande uppfattningen om ungdomen som ett allt igenom passivt offer för kulturindustrin är felaktig. Förhållandet mellan ungdomen och varuvärlden är långt mer komplicerat och sammansatt än så.

I tidigare sociologisk forskning har subkulturbegreppet oftast använts i samband med kriminella "kulturer" och missbrukarmiljöer. För Birminghamforskarna kan en subkultur också vara en ickekriminell delkultur som utvecklas i en klasskultur som har en underordnad ställning i förhållande till den dominerande kulturen. Det är alltså endast undertryckta klasser som utvecklar *sub*kulturer.

De engelska forskarna tar sin utgångspunkt i den amerikanske sociologen Albert Cohens subkulturbegrepp. Cohen ser en subkultur som ett symboliskt och därmed "mytiskt" bearbetande av centrala samhälleliga konflikter. När en grupp människor utvecklar en subkultur ses detta som en form av "kollektiv problemlösning". En ungdomlig subkultur blir då ett kollektivt generationsspecifikt svar på de motsättningar och problem som uppstår i den lokala arbetar- eller föräldrakulturen.

Källa: Ove Sernhede, 1984, *Av drömmar väver man... Ungdomskultur-socialisation-ungdomsarbete.* Socialstyrelsen, Utbildningsproduktion AB.

Uppgifter till texten
ANALYTISK PSYKOLOGI OCH RELIGION

17. **Vilken funktion i människans liv har myterna enligt Jung?**

A Myternas värld fungerar som en tillflykt när verkligheten blir för svår att uthärda.

B Myter och symboler hindrar människan att styras av det egna irrationella beteendet.

C Myternas idéinnehåll kan bidra till psykisk instabilitet och sjukdom.

D Myterna kan hjälpa människan att finna sin plats i världsalltet och se en mening med liv och död.

18. **Varför anses Jungs dröm om det medeltida huset så betydelsefull?**

A Den fick Jung att inse att han själv bar på en djup religiös konflikt.

B Den kan ses som fröet till Jungs teori om det kollektiva omedvetna.

C Den ledde Jung in i ett forskningsarbete vars resultat revolutionerade dåtidens syn på sjukdomen schizofreni.

D Den blev den direkta orsaken till den definitiva brytningen mellan Jung och Freud.

19. **Freud såg religionen som ett sätt att dra sig undan verkligheten och samtidigt som ett uttryck för människans längtan efter något grundläggande. Vad?**

A Sanning
B Sexualitet
C Trygghet
D Odödlighet

20. **I texten nämns en omständighet som bidrog till att Jungs och Freuds teorier kom att utveckla sig åt skilda håll. Vilken?**

A Freud och Jung verkade i vitt skilda miljöer och mötte helt olika typer av patienter.

B Freuds arbete präglades av hans övertro på naturvetenskapen, som Jung blev allt mer kritisk till.

C Freud ansåg att sexualiteten styrde människans handlingar medan Jung hävdade att fruktan för Gud var den främsta drivkraften.

D Freud var psykiskt mycket stabil till skillnad från Jung, som under en period själv var psykiskt sjuk.

ANALYTISK PSYKOLOGI OCH RELIGION

Om Freud betecknade religion som regression och flykt från realiteten in i en drömd, projicerad fadersfamn, så menar Jung (1875-1961) att det vore förmätet av vår intellektualiserande tidsålder att göra oss urarva det språkliga system och de mytiska bilder, genom vilka människor så länge man vet integrerat sig själva och sin identitet i kosmos. Nej, säger Jung, i stort sett alla patienter han mött, vilka är äldre än 35 år, har i grunden en existentiell problematik. Dessa grundfrågor, om livets och dödens mening, kan i sin tur aktualiseras av intra- eller interpersonliga konflikter. Det gäller då att terapeuten inte är så låst i sin "scientismus", att han i missriktat nit för att vara vetenskaplig reducerar alla sådana frågor till biologiska eller samhälleliga derivat. Man kan inte bara förstå en människa *kausalt* (vad som orsakar) såsom summan av sina betingelser. Tvärtom, hon är till sin natur gränsöverskridande och myterna tillhandahåller möjligheter till en självförståelse av *final* (vad något syftar till) karaktär.

1895 skrevs Jung in i medicinska fakulteten i Basel. Beslutet hade föregåtts av en inre kamp om att välja arkeologi eller zoologi. I studentmiljön drogs han tidigt till de ämnen som tog på allvar att ett naturvetenskapligt betraktelsesätt endast var *en* sida av verkligheten. Hypnotism, somnambulism och olika spiritistiska manifestationer måste bli föremål för vederhäftiga studier menade den unge Jung. Han lärde känna *Fräulein Preiswerk*, som i trance kunde inta en mängd roller, erfara sekundära personligheter och "magnetisera" sig själv. Hennes upplevelser blev föremål för Jungs doktorsavhandling.

Under den tid han var assistent i anatomi och gjorde den vanliga medicinska kliniska tjänstgöringen kom han att läsa Krafft-Ebbings stora *Lehrbuch der Psychiatrie*. Den gjorde stort intryck på honom.

Redan 1900 mötte Jung Freuds bok *Traumdeutung*. Den gjorde då inte något intryck på honom. Men efter tre års egna studier, framför allt av komplex av föreställningar hos schizofrena, upptäckte han vid en förnyad genomläsning en slående khet mellan Freuds idéer och sina egna.

Detta ledde till ett intensivt och i sig spänningsfyllt och ldat, eruptivt och kreativt samarbete mellan psykoanalysens grundare i Wien och den analytiska psykologins fader i Basel. Den femte oktober 1906 kom Freuds första brev, den 24 april 1913 bröt de med varandra. Freud och Jung vandrade var sin väg.

1907 kom nämligen Jungs bok om *Die Psychologie des Dementia Praecox*. Freud sysslade i huvudsak med neurospatienter från överklassens Wien. Det var unga, begåvade och verbalt väl skickade personer, motiverade att söka förstå sin ångests dolda källor. Naturligtvis har detta präglat hans teori och praktiska tillvägagångssätt. Jung däremot var lasarettsläkare. Vid det jättelika hospitalet, asylen för alla typer av psykiska störningar, mötte Jung ett betydligt mer mångsidigt klientel. Framför allt mötte han vad vi i vår tids språk beskriver som schizofrenipatienter. Det är dessa personers ordsallader och halvdunkla, *mytologiskt* färgade språk som Jung ger sig in i och söker dechiffrera. Varför uttrycker man sig religiöst?

Resultatet finner vi i ovan nämnda bok. Till skillnad från Freud menar Jung att inte bara omedvetna, utan även för- och delvis-medvetna, och även helt medvetna konflikter kan orsaka *komplex*. Dessa kan ligga som ångestladdat sprängstoff inom personligheten, eller döljas av ett så hårt pansar att varken patient eller läkare kan se igenom.

Jungs grundläggande fråga var: *Varför börjar överhuvud taget människan söka överrationella tolkningar av sådana mänskliga problem?* Kunde logiska tolkningar stå vid sidan av irrationella?

Vid en båtfärd till USA 1909 hade Jung en mycket tydlig "arketypisk" dröm. Kanske kan den sägas utgöra en prototyp till hans tankar om myter och symboler som utvecklats i tankar i *Wandlungen und Symbole der Libido* (1912).

Jung förs in i ett medeltida hus, vilket låg helt i mörker. I dess källare fanns en tung dörr. Bakom denna dörr låg ett ännu lägre beläget rum. Där fanns vacker romersk arkitektur, en stenplatta med en tung järnring tydde på ännu djupare belägna schakt. Efter ansträngning lyckades Jung att i drömmen få upp denna stenplatta och komma ned i källarrummet. Där nere upptäcker han några förhistoriska dödskallar. När han närmade sig dem och vidrörde dem, vaknade han.

Freud tolkar detta som en mot Jung själv riktad bortträngd dödsönskan. Ytligt sett delade Jung denna tolkning, men i sitt inre är han övertygad om en helt annan. I stället var denna dröm prototypen till Jungs senare tanke om att kulturhistoriens djupaste skikt fanns "avlagrade" i vårt innersta, och vi hade en kollektiv delaktighet även i kulturens arv. Men Jung förvarar denna tanke i sitt inre. Väl hemkommen efter resan i USA kastar sig Jung över mytologisk litteratur. Med stor iver och otåligt sökande gräver sig Jung in i den etnografiska och religionshistoriska diskussionen. Georg Friedrich Creuzers *Symbolik und Mythologie der alten Völker*, blir hans huvudsakliga handbok. Nu aktiverar han sitt gamla intresse för arkeologi. Han börjar finna vissa strukturlikheter mellan de drömmar och bilder som patienter till honom lägger fram och myter och legender som finns samlade i de stora religonshistoriska symbolsystemen. Det *kollektiva omedvetna* upptäcks. Jung menar alltså att myten ännu mer än sexualiteten är en avgörande faktor i individens psyke. Detta var en skarp kritik av Freud.

Jungs läsning och tänkande är nu upptaget av myter och religiösa legender. Både hans eget drömmaterial, vilket han nu kontinuerligt avlyssnar och protokollför i sin berömda Svarta bok, och Gilgamesh, Odysséen, Bibeln, Upanishaderna var hans dagliga kost. Nu blev huvudfrågan för Jung: "Genom vilken myt lever människan?" Detta intensiva introspektiva arbete, förvandlar nu långsamt Jung från själsläkare till patient. Hans egen omedvetna drömvärld överväldigar honom tidvis. Han leker med stenar vid stranden. Han bygger pyramider och förhistoriska grottor, allt för att finna sin egen myt. Yogaövningar håller med möda honom kvar på realitetsplanet.

I detta kaos växer nu långsamt en ny syn på neurosens, psykosens och för övrigt hela människans väsen. Neurosernas och livskrisernas problem och ångest har samma ursprung: alienationen från "the myth-making stratum in the mind". Jung tillfrisknar och tar upp sin praktik. James Joyce, fru Rockefeller och Herman Hesse är några av de många personer som nu analyseras och får hjälp.

Jungs teknik skiljer sig på ett avgörande sätt från Freuds. Om Freud höll exakt på sin överenskomna timme och ej tillät småprat etc, så kunde Jung underhålla sig länge med patienter, ibland gå ut och gå eller sitta i trädgården. Vissa samtal varade i ett par timmar, andra bara någon kvart. Så skrevs nu i rask följd en mängd av Jungs stora verk. Hans rykte går ut över världen, och om Freud gjort sitt största intryck på den kliniska psykiatrins sida gjorde Jung desto större intryck på den lärda litterära världen. I det s.k. *Eranossällskapet* samlades en mängd personer för samtal och reflektioner. Han fick nu egna lärjungar. Ur Eranoskretsen har många religionsforskare kommit, bl.a. Martin Buber, Gershom Scholem, Ronald C Zaehner, Mircea Eliade och Paul Tillich. Jung dog 1961.

Källa: Wikström, Owe (1993) "Analytisk psykologi och religion". I: Geels, A & Wikström, O: *Den religiösa människan*. Löberöd: Plus Ultra, 133-136.

Uppgifter till texten FORSKNING OM UNGDOMSKULTURER

9. **Birminghamforskarna är starkt kritiska mot tidigare ungdomsforskning. Vad är det som de framför allt påpekar?**

A Bristen på en allmän teoribildning om ungdomskulturen.

B Bristen på klassanalys.

C Bristen på studier av generationsförhållandena.

D Bristen på en ideologisk formulering av problemen.

10. **På vilket sätt menar Birminghamforskarna att subkulturens revolt mot det som föräldrarna representerar främst kommer till uttryck?**

A Genom ett utmanande beteende och språk.

B Genom kriminalitet och missbruk.

C Genom klasskamp och konfliktlösning.

D Genom avståndstagande från lönearbete.

11. **Ungdomen uppmärksammades som egen social kategori först efter andra världskriget. Hur betraktade den tidens forskare, enligt artikeln, denna samhällsgrupp?**

A Som den nya moderna arbetarklassen.

B Som en liknöjd grupp utan intresse för "samförståndssamhället".

C Som ett levande bevis på att klassamhället fortfarande existerade.

D Som bärare av ett nytt och jämlikt samhälle.

12. **Vilken inställning har textförfattaren till Birminghamforskarnas användning av begreppet "subkultur"?**

A Han är kritisk till begreppet eftersom dess förklaringsvärde så hårt knutits till generationsaspekten.

B Han förordar själv begreppet eftersom det uttrycker de verkliga klassförhållandena i välfärdssamhället.

C Han är positiv till begreppet som sådant, men anser att det blir allt svårare att använda i takt med att antalet delkulturer ökar i samhället.

D Han intar ingen speciell hållning utan försöker framför allt beskriva Birminghamforskarnas analyser och ståndpunkter.

KVINNORS ARBETE I SOVJET

Under ett seminarium vid *Centre for Gender Studies* i Moskva beskriver en ung, välutbildad programmerare hur hon, som nyutexaminerad, sökt jobb vid ett ryskt forskningsinstitut:
- Avdelningschefen tittade på mig och sa: Kvinna, ung, gift. *Nje ko mnje*! Inte till min avdelning!

Hennes minnesbild lockades fram av - och bekräftade livfullt - de resultat jag just lagt fram från forskningsprojektet "Kvinnors arbete i Sovjet". De sovjetiska kvinnorna ansågs som sämre arbetskraft och kom i andra hand vid befordran, löneförhöjning och anställning på välbetalda, prestigefyllda poster.

Enligt lagen, som gällt sedan strax efter revolutionen, har sovjetiska kvinnor haft "lika lön för lika arbete" och samma möjligheter som män till utbildning och arbete (med undantag av några tunga eller farliga arbeten). Efter alla dessa år av formell jämställdhet och trots hög förvärvsfrekvens och hög utbildning har kvinnorna hela tiden legat långt efter männen när det gäller löner och chefsposter.

Där finns, som i de flesta andra länder, en tydlig uppdelning i mans- och kvinnoyrken. Liksom i Väst dominerar männen i tung industri, gruvindustri och byggnadsbranschen, medan kvinnorna utgör den överväldigande majoriteten inom branscher som hälsovård (81 %), utbildning (75 %), textilindustri (70 %), konfektion (89 %), handel och restaurang (82 %) (siffrorna gäller 1991). En skillnad mot Väst är att det finns många kvinnor i yrken som läkare (66 %) och ingenjör (60 %), men dessa är, å andra sidan, inte alls så välbetalda som här. Fram till 1990 gav den officiella statistiken inte några uppgifter om mäns och kvinnors löner. Däremot kunde man läsa ut av den, att genomsnittslönen var lägre i kvinnodominerade branscher. Av data och undersökningar framgick att kvinnorna bar en tung börda av hushållsarbete och ojämnt delat föräldraansvar.

Men att undersöka lönestrukturen i detalj och hur den slog ut i mäns och kvinnors löner var omöjligt före glasnost. För detta borde man ha mikrodata. Sådant fick inte västliga forskare tillgång till och för de ryska var löneskillnader mellan könen inte ett ämne som hjälpte en forskare framåt i karriären. Det var inte fint att rubba bilden av att "kvinnofrågan var löst" i Sovjetunionen. Som exempel kan nämnas att de forskare som gjorde en stor enkät i staden Taganrog i slutet av 60-talet måste stryka uppgifter om mans- och kvinnolöner för att alls få publicera sin rapport. Genom samarbetsprojektet "Kvinnors arbete i Sovjet" fick svenska forskare för första gången tillgång till primärdata, insamlade i Ryssland 1989, samtidigt som de ryska kollegorna gavs möjlighet att studera och använda västliga ekonometriska metoder.

Mycket har naturligtvis förändrats sedan 1989. Men omvälvningarna skedde utifrån den situation som rått tidigare. Kunskapsluckor, halvsanningar och myter om utgångsläget gör det omöjligt att förstå effekten av reformförsök. I de senaste årens ryska politik finns många exempel på hur man försökt ändra en komplicerad samhällsstruktur utifrån alltför lättvindiga, generella och abstrakta recept.

En av de frågor som sällan ställs - utom av den lilla, oberoende kvinnorörelsen - är hur reformerna påverkar maktförhållandena mellan könen. Ryska kvinnoforskare är djupt oroade över risken att kvinnorna nu kommer att stötas ut från arbetsmarknaden. Dels kommer de att betraktas som mindre lönsam arbetskraft när arbetslösheten ger företagen möjlighet att välja och vraka. Dels riskerar den dåliga men ändå existerande infrastrukturen av daghem och eftermiddagsaktiviteter för skolbarn att försvinna.

Hittills verkar kvinnor utgöra största delen av de friställda. För många överstiger avgiften för en daghemsplats vad mamman kan få i lön. När företag, eller delar av företag, privatiseras upphör formellt alla anställningar och gravida eller mödralediga kvinnor har inte längre något skydd mot avsked.

Med den rådande uppdelningen i arbetslivet innebär de drastiskt växande inkomstklyftorna mellan den "kommersiella" sektorn och den "budgetfinansierade" också ännu större skillnad mellan män och kvinnor.

Den process som pågår nu ökar skillnaderna i samhället - och drabbar könsmässigt olika. Delvis beror det på karaktären hos det system som införs och delvis på skillnader i utgångsläge.

Inom ramen för projektet kunde vi analysera löneuppgifter från drygt 900 personer i Taganrog. Eftersom detta är en industristad var arbete inom industrin den vanligaste sysselsättningen för både män och kvinnor. Däremot dominerade kvinnor stort i servicebranscher som handel, utbildning och hälsovård. Män utförde kvalificerat manuellt arbete dubbelt så ofta som kvinnorna, medan dubbelt så många kvinnor som män utförde okvalificerat. Omkring 40 % av kvinnorna arbetade i tjänstemannayrken som är relativt lågbetalda (från maskinskrivare till läkare). Skillnaden i arbetslivserfarenhet var relativt liten, cirka två år. Sambandet analyserades mellan, å ena sidan, mäns respektive kvinnors timlöner och, å den andra, deras ålder, erfarenhet, utbildning, kvalifikationsnivå, bransch, arbetsförhållanden, deltidsarbete, partimedlemskap, civilstånd och pensionärsstatus.

I genomsnitt låg kvinnornas löner 34 % under männens. Vi delade upp löneskillnaden i en del som kan förklaras av att könen har olika jobb och olika kvalifikationer, och en del som beror på att de får olika belöning för dem. Vi fann att om män och kvinnor hade varit lika med avseende på alla de faktorer som togs med i analysen så skulle männens timlöner ändå ha legat 28 % över kvinnornas. Ålder och erfarenhet, utbildningsnivå, bransch och andel med tunga eller farliga jobb förklarar vardera några procent av skillnaden, men tre fjärdedelar av den går inte att koppla till någon av de faktorer som vi kunnat mäta.

En stor sådan "oförklarad" restpost brukar tas som indikation på diskriminering - att en grupp får lägre lön än en annan, trots lika produktivitet. Man kan göra invändningar mot att se det som ett mått på diskrimineringens storlek. Å ena sidan kan det finnas systematiska skillnader i vad de båda grupperna uträttar som inte täcks in av de variabler vi känner. Å andra sidan reser en del av "förklaringarna" bara nya frågor om en underliggande brist på jämställdhet.

Vi fann att man får mer betalt för tunga, men inte för stressiga jobb vilket missgynnar kvinnorna. Varför? Varför värderas arbete med människor så lågt i förhållande till arbete med maskiner? Om kvinnor är mindre effektiva i sina jobb därför att de har en "dubbel börda" med hushållsarbete och barntillsyn, är inte det en form av diskriminering det också, fast den ligger i familjen? Och ligger den, förresten, bara i familjen? Eller är det så att det accepteras att kvinnors arbetsinsats påverkas av deras familjs behov men inte att mäns gör det? Om kvinnor inte vidareutbildar sig lika mycket som män, beror det på att de inte hinner eller inte vill - eller på att de vet att det inte ger något större utslag på deras lön (som visades i en artikel i den ryska statistiska centralbyråns tidskrift 1991)? Om alla kvinnor förväntas göra ett sämre jobb och därför får sämre chanser (som programmeraren på seminariet) så är det också diskriminering, "statistisk diskriminering", av den enskilda kvinnan.

Idag hävdar högljudda röster att den sovjetiska kvinnan led av "överemancipation", av en "konstgjord" jämlikhet och att bästa platsen för henne är nu i hemmet. Skall man dra några slutsatser i den frågan från våra data är det att problemet var alltför liten jämlikhet, inte för stor.

Källa: Katarina Katz, 1992, "Kvinnors arbete i Sovjet," Social forskning nr 4, 1992.

Uppgifter till texten KVINNORS ARBETE I SOVJET *

13. **Enligt texten hade kvinnorna i vissa avseenden en starkare ställning och vissa fördelar på arbetsmarknaden i det gamla sovjetiska systemet än de riskerar att få i dag. Vilket svarsförslag anger sådana fördelar som författaren nämner?**

A Tidigare hade kvinnorna fler chefsposter och lagstadgad rätt till jämställdhet,

B Tidigare hade kvinnorna större anställningstrygghet och bättre möjlighet till barnomsorg.

C Tidigare hade kvinnorna högre löner och dominerade många statusyrken.

D Tidigare hade kvinnorna längre semester och mindre tunga arbetsuppgifter.

14. **Av vilken anledning har författaren skrivit artikeln?**

A För att hon är aktiv med kvinnofrågor inom fackföreningsrörelsen.

B För att belysa att det faktiskt "var bättre förr" i det gamla Sovjet.

C För att ryska kvinnoforskare inte själva kan publicera sina resultat utomlands.

D För att presentera ett forskningsprojekt hon deltagit i.

15. **Hur kan man bäst förklara begreppet "statistisk diskriminering"?**

A Dold diskriminering blir till slut så omfattande att den ger utslag i officiell statistik.

B Vissa negativa statistiska fakta om en hel grupp blir riktgivande för hur varje individ bemöts.

C Diskriminering som under lång tid systematiskt utövas av en grupp gentemot en annan kan kallas statistisk.

D En grupps strävan att kontrollera en annan grupp ekonomiskt tar sig uttryck i statistisk diskriminering.

16. **Författaren tror inte att reformeringen av det ryska samhället kommer att gynna jämställdheten mellan könen. Varför?**

A Samhällsutvecklingen är ensidigt inriktad på tung industri.

B Medvetenheten och kunskapen om de ryska kvinnornas verkliga situation är ännu outvecklad.

C Kvinnornas villkor är redan sämre än männens, och denna skillnad kommer att förstärkas i ett marknadsekonomiskt system.

D Ryska kvinnor har alltför länge accepterat bristen på jämlikhet och förändring.

* Observera att artikeln behandlar förhållandena 1989 då Sovjetunionen fortfarande existerade. Då var också de ryska kvinnorna sovjetiska. Nu idag är Ryssland ett självständigt land.